[1456] Henk D. Meijering en Han Nijdam, *‘Wat is Recht?’ De receptie van Oudfries recht in de Groninger Ommelanden in de 15^e en 16^e eeuw. Een editie met vertaling*. Gorredijk (2018), Bornmeer, 599 pp. ISBN 978 90 5615 462 2.

In de Middeleeuwen maakte de landstreek die wij nu kennen als de Groninger Ommelanden, deel uit van het woongebied der Friezen langs de kust van de Noordzee. Wat de Friezen van oorsprong verbond, waren hun taal, hun recht en de idee van de Friese vrijheid. Op het terrein van de taal voltrok zich bij de Friezen in de Ommelanden rond 1400 een fundamentele verandering. Het Oudfries dat zij spraken en schreven, maakte in rap tempo plaats voor het (Middel-)Nedersaksisch, wat de noodzaak met zich meebracht de in de Ommelanden in omloop zijnde rechtsteksten uit het Oudfries in het (Middel-)Nedersaksisch te vertalen.

Terwijl de wetenschappelijke bestudering van het Oudfries en de in het Oudfries opgeschreven rechtsteksten al in de negentiende eeuw in gang was gezet, kwam er pas in de tweede helft van twintigste eeuw meer belangstelling voor de uit het Oudfries in het (Middel-)Nedersaksisch vertaalde rechtsteksten, zoals deze in meer dan tweehonderd Ommelander handschriften bewaard zijn gebleven.¹ Daarbij gaat het zowel om rechtsteksten die in de Ommelanden zelf gevormd zijn als om teksten die hun oorsprong in Westerlauwers Friesland hebben. Alle overgeleverde manuscripten zijn kopieën van kopieën. Het oudst bekende handschrift, Codex Sickinge, dat bewaard wordt in Assen, dateert van ca. 1445. De meeste zijn geschreven tussen 1480 en 1580.

Wijlen prof. Pieter Gerbenzon was de eerste die wees op het belang van deze in het Nedersaksisch vertaalde teksten voor de bestudering van het Oudfriese recht in de late Middeleeuwen. In zijn proefschrift *Excerpta legum* (1956) identificeerde hij de tekst van een oorspronkelijk in het Oudfries geschreven, maar alleen in Nedersaksische vertaling overgeleverd rechtsboek. Dit uit Westerlauwers Friesland stammende rechtsboek kreeg van hem de titel *Rechten ende Wilkoeren* (RW) mee.²

Gerbenzons ‘pionierswerk’ op het terrein van de bestudering van deze Ommelander rechtshandschriften is door Meijering, Sytsema en Johnston voortgezet. De laatste heeft in het eerste hoofdstuk van zijn in 1998 verschenen dissertatie *Codex Hummercensis* het corpus van de Ommelander rechtshandschriften uitvoerig beschreven. In dit hoofdstuk geeft hij ook een karakteristiek van de inhoud hiervan, waarbij hij zes categorieën onderscheidt. De eerste daarvan zijn voor hem de

1. Voor een overzicht van de bewaard gebleven Ommelander handschriften zie Th.S.B. Johnston, ‘The Middle Low German Translations of Old Frisian Legal Texts’ in: Horst Haider Munske (ed.), *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies*, Tübingen 2001, 587-594.

2. P. Gerbenzon, *Excerpta legum, Onderzoekingen betreffende enkele Friese rechtsboeken uit de vijftiende eeuw*, Groningen-Djakarta, 1956, 156-179 en 428-445.

regionale rechtsteksten die een ‘Panfries’ karakter hebben, zoals de Zeventien Keuren en de Vierentwintig Landrechten, of die anderszins duidelijk ontstaan zijn in het aangrenzende Westerlauwers Friesland, zoals het Westerlauwers Zeendrecht.³

In *Wat is recht?* zijn nu voor het eerst alle ooit in het (Middel-)Nedersaksisch vertaalde rechtsteksten die teruggaan op in Westerlauwers Friesland in het Oudfries opgestelde rechtsteksten bij elkaar gezet. Het gaat daarbij om teksten met een ‘Panfries’ dan wel Westerlauwers-Fries karakter. In hun algemene inleiding leggen de schrijvers overigens niet uit waarom zij juist deze teksten in hun boek centraal hebben willen stellen. Gelet op de Westerlauwers-Friese achtergrond van de teksten duiden zij het ‘overgenomen zijn’ van deze teksten in de Ommelander rechtshandschriften aan als ‘de receptie van Oudfries recht in de Ommelanden’, zoals ook in de ondertitel van hun boek tot uitdrukking wordt gebracht. De term ‘receptie’ is in dit verband enigszins misleidend, omdat het rechtssysteem van de Ommelanden van oorsprong even Fries was als dat van Westerlauwers Friesland, wat de schrijvers overigens ook zelf benadrukken (p. 33). Een overname van ‘vreemd’ recht was dus niet aan de orde, wel die van elders vormgegeven rechtsteksten. Pas op p. 22 besteden de schrijvers in het kader van paragraaf 3 ‘Fries recht in de Ommelanden’ aandacht aan de in de Ommelanden ontstane rechtsteksten, waarvan zij ook degene noemen die in de handschriften Sickinge en Hummercensis voorkomen. Het is niet onmogelijk dat Meijering en Nijdam zich op de uitgave en vertaling van de teksten met een Westerlauwers-Friese herkomst geconcentreerd hebben, omdat de andere rechtsteksten al met een – Engelse – vertaling uitgegeven zijn door Johnston in zijn hierboven reeds genoemde proefschrift.⁴

In totaal worden in *Wat is recht?* 28 teksten of tekstfragmenten gepresenteerd, waaronder zeer bekende als de reeds genoemde Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten en het Oudere en Jongere Schoutenrecht. De titel van het boek is ontleend aan de eerste tekst die daarin is opgenomen, beginnende met de woorden ‘Wat is recht?’, die via de Oudfriese tekst ‘Haet is riucht?’ teruggaat op de canoniekrechtelijke tekst ‘Elegantius in iure divino’ ofwel Summa Coloniensis. De laatste tekst is die van de zogenaamde leedeed, de eed die een veteleider zwoer wanneer hij met anderen erop uittrok om vete te gaan voeren. Deze tekst, die in zijn Oudfriese vorm bekend is uit de handschriften Unia en Jus Municipale Frisonum, komt in slechts één Ommelander handschrift voor (GAG q9B), wat toch wel bijzonder is. Overigens hebben de schrijvers bij twee van de teksten, de Zeventien Keuren (tekst 7) en de Vierentwintig Landrechten (tekst 10), ook de Latijnse versie daarvan opgenomen, die te vinden is in het oudst bekende Ommelander handschrift, de reeds genoemde Codex Sickinge.

3. Th.S.B. Johnston, *Codex Hummercensis (Groningen, UB, PEIP 12). An Old Frisian Legal Manuscript in Low Saxon Guise*, Leeuwarden 1998, 42.

4. *Ibid.*, 297-397 (tekstuitgave) en 408-483 ((Engelse) vertaling).

Elk van de 28 teksten in het boek is voorzien van een inleiding, waarin iets over de tekst in kwestie verteld wordt. Daarnaast wordt aangegeven op welk van de vele Ommelander handschriften de uitgave van die tekst is gebaseerd en welke benut zijn om de eventuele varianten aan te geven. Daarna volgt dan de uitgave van de tekst, met eventuele varianten en de vertaling daarvan in hedendaags Nederlands. De teksteditie is doorgaans op de linkerpagina afgedrukt en de corresponderende vertaling op de tegenoverliggende rechterpagina. Na het 11de ‘onderdeel’, het Westerlauwers Zeendrecht, wordt de tekst van het boek onderbroken door een kleurkatern (p. 337-348) met tien afbeeldingen uit de Nedersaksische codices waarvan bij de uitgave van de verschillende teksten gebruik is gemaakt.

Aan het slot van het boek vindt men, behalve een lijst van geraadpleegde werken, drie bijlagen, één met de titel ‘Inhoudsbeschrijvingen van enkele representatieve handschriften’ (p. 561-594), waarin tien Nedersaksische codices nader beschreven zijn, één met een opgave van de gebruikte handschriften en één met een lijst van de gebruikte afkortingen. Bij nadere bestudering blijkt dat elk van de tien in het bovengenoemde kleurkatern afgebeelde bladzijden rechtstreeks correspondeert met een in de eerste bijlage beschreven codex en wel in dezelfde volgorde als in de betreffende bijlage. In de onderschriften bij de afbeeldingen in het kleurkatern had dit wel vermeld mogen worden en misschien was er iets voor te zeggen geweest het kleurkatern en de bijlage ‘Inhoudsbeschrijvingen’ op elkaar te laten volgen. Bij elk van de in deze bijlage beschreven codices worden referenties vermeld. Sommige daarvan zijn voor minder ingewijde lezers nogal cryptisch. Niet iedereen zal het meteen duidelijk zijn dat de referentie ‘Gerbenzon, *Excerpta legum*, (1)’ verwijst naar Bijlage II in zijn proefschrift, waarin op p. 428 en 429 een opgave te vinden is van de codices die de door Gerbenzon als ‘Rechten ende Wilkoeren’ aangeduide tekst bevatten. Het was voor de gebruiker handig geweest wanneer in de inleiding op deze bijlage had gestaan wat deze en andere referenties betekenen. Een ander punt is dat zeker 20 van de 59 geraadpleegde handschriften, opgesomd in de tweede bijlage (p. 595-597), óf in de eerste hierboven reeds genoemde bijlage nader beschreven zijn óf in het meer genoemde *Excerpta legum* (p. 24-49). Ook hier waren verwijzingen wellicht handig geweest. Helaas hebben de schrijvers ervan afgezien een register op de inhoud van hun boek toe te voegen, wat zeker bijgedragen zou hebben aan de toegankelijkheid van het werk.

In de algemene inleiding op hun boek leggen de schrijvers onder andere verantwoording af over de regels die zij gevolgd hebben bij de editie van de teksten en bij de vertaling van deze teksten in ‘modern’ Nederlands. Wat deze vertaling betreft zijn zij zich ervan bewust geweest dat de Nedersaksische teksten op zichzelf al vertalingen zijn van oorspronkelijk in het Oudfries opgestelde teksten en dat een letterlijk vertaling in ‘modern’ Nederlands in een aantal gevallen niet voldoende zou zijn om de teksten voor de hedendaagse lezer verstaanbaar te maken, zodat nadere uitleg nodig was. Waarom de ‘kopjes’ bij de ‘artikelen’ in de lange versies van de tekst van de Zeventien Keuren (p. 146-183) en de Vierentwintig Landrechten (p. 212-251) onvertaald zijn gebleven, wordt overigens nergens uitgelegd.

Evenmin leggen de schrijvers uit waarom de verwijzingen naar verschillende plaatsen uit de bijbel (hier de Vulgaat) in de versies van de tekst ‘Recht versus waarheid’ (p. 478-489) niet ‘opgelost’ zijn. Nu wordt het vinden daarvan kennelijk aan de lezer overgelaten.

Hier en daar roepen vertaling en uitleg vragen op. Soms neemt de uitleg de plaats van de vertaling in, zoals op p. 302/303, waar in art. 46 van het Westerslauwers Zeendrecht het begin van de bepaling ‘Als een man of wijff hoer barnen an des ketels antastinge ...’ vertaald is als ‘Wanneer een man of vrouw brandwonden oploopt bij de ketelproef ...’ Dit is ongetwijfeld de betekenis, maar er staat letterlijk: ‘Wanneer een man of vrouw zich branden bij het aanraken van de ketel ...’ Daarna had dan tussen vierkante haken de nu als vertaling gepresenteerde uitleg kunnen staan. Soms is een vertaling ongelukkig gekozen. In art. 9 van het genoemde Zeendrecht (p. 316/ 317) wordt in de Nedersaksische tekst gezegd dat de priester die zich niet kan vrijzweren van een aanklacht, ‘irregularis’ is, wat vertaald wordt met ‘niet regulier’. Dit schept verwarring. Een regulier geestelijke is een geestelijke die behoort tot een kloosterorde; een geestelijke die ‘niet regulier’ is, is een seculier of wereldlijk geestelijke, een priester die zonder tot een kloosterorde te behoren zijn ambt uitoefent. Een geestelijke die als ‘irregularis’ wordt aangeduid, is een geestelijke die, omdat hij bedoeld dan wel onbedoeld een daad begaan heeft waarmee hij afbreuk doet aan de staat van volmaaktheid waarin hij geacht wordt te leven, door deze daad is geëxcommuniceerd en ontheven van zijn ambt.⁵

Een ander punt is de vertaling van het zelfstandig naamwoord ‘boete’ en het daaraan verbonden werkwoord ‘boeten’ in deze Oudfriesse/Nedersaksische teksten. M.i. zouden deze termen altijd met ‘(schade)vergoeding’ of beter ‘afkoopsom’ c.q. het betalen daarvan moeten worden vertaald. De betaling diende namelijk ter afkoop van een dreigende vete en heeft niets te maken met een door de overheid bepaalde straf. Als voorbeeld geef ik hier de tekst van de met ‘(J III 56; RW(X) 167)’ ingeleide bepaling uit het Oudere Schoutenrecht (p. 102/103), die wat betreft de betekenis toch al aanleiding geeft tot discussie. Het begin ‘Dit is recht. Soe we ouer syn eyghen landt bouwet off scheert, grauet off mayt, ...’ wordt vertaald als ‘Dit is recht; Wie op ander land dan het zijne verbouwt, of (vee) laat weiden, graaft of maait, ...’. De vraag is of dat er echt staat. Naar het mij wil voorkomen, was het beter geweest de zinsnede ‘ouer syn eyghen landt’ te vertalen als ‘over (de grenzen van) zijn eigen land heen’, want dat is denk ik de bedoeling. Hoe gemakkelijk is het om met vooropgezette bedoeling bij het zaaien of maaien een stukje van het land van de buurman mee te nemen, als men langs de grens van het eigen land aan

5. Cf. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae. Secunda Secundae*, Questio 64, art. 7 en Questio 184, art. 6. Zie ook W.J. Buma, P. Gerbenzon und M. Tragter-Schubert (ed.), *Codex Aysma. Die altfriesischen Texte*, Assen/Maastricht 1993, 310/311, waar het gaat over de vraag wie geen rechter kan zijn. Daarbij wordt ook de priester ‘dar *irregularis* is’ genoemd, met als vertaling ‘der seines Amtes enthoben ist’.

het zaaien of maaïen is. Mocht de buurman dit bemerken, dan wil hij natuurlijk verhaal, wat neerkomt op betaling van schadevergoeding c.q. een afkoopsom. Of deze som enkel- dan wel tweevoudig betaald moet worden, hangt ervan af of de opbrengst van het gezaaide etc. al binnengehaald is of niet.

Dat vertaling en uitleg van de teksten her en der tot discussie zullen leiden, doet niets af aan het feit dat nu voor het eerst in één, werkelijk prachtig uitgegeven boek alle ooit in het (Middel-)Nedersaksisch vertaalde Ommelander teksten zijn uitgegeven die teruggaan op in Westerlauwers Friesland vormgegeven Oudfriesse teksten. Dit is zonder meer een grote verdienste van Meijering en Nijdam, die met dit boek de bestudering van de ontwikkelingen in het Oudfriesse recht weer een stap verder gebracht hebben.

B.S. Hempenius-van Dijk
Bedum